

SZEMLE

**Nina Berend – Elisabeth Knipf-Komlósi Hrsg./eds.,
Sprachinselwelten – The World of Language Islands**

Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006. 304 lap

1. Az európai szociodialektológiai irodalomban ez a legfrissebb és módszertani tekintetben is nyomatékosan ajánlható, nyelvszigetek vizsgálatával foglalkozó kötet, amely 15 különböző perspektívájú, 12 német és 3 angol nyelvű tanulmányával biztosítja a tematikai és metodikai sokszínűséget. Fókuszban azok a szociolingvisztikai, dialektológiai és kontaktusnyelvészeti jelenségek állnak, amelyek a XXI. század elejének német nyelvszigeteiben megfigyelhetők. Tudni érdemes: Európában a nyelvsziget-kutatást legintenzívebben a német nyelvészetben végzik. (A fogalom német megnevezése, a *Sprachinsel* éppúgy előfordul angol nyelvű szakszövegekben is, ahogy egy másik fogalomé, az *Umgangssprache* is.) 8 tanulmány észak-amerikai (USA: 7, Kanada: 1), 2–2 magyar- és oroszországi, 1–1 pedig romániai, ukrainai és ausztráliai német nyelvszigetekről szól. A magyar nyelv kutatóit közvetlenebbül azok a tanulmányok érdekelhetik, amelyek a mai magyarországi, erdélyi, kárpátaljai, partiumi, bánáti, illetve bukovinai német nyelvszigetekkel foglalkoznak (l. DINGELDEIN, GERNER, KOMLÓSI-KNIPF, RIEHL dolgozatát), merthogy a Kárpát-medencei németiség 1920-ig a magyar állam keretében élt, tehát e nyelvszigetek így vagy úgy a magyarsággal és a magyar nyelvvel is kapcsolatban voltak vagy lehettek. A kötet egyik szerkesztője és szerzője KOMLÓSI-KNIPFERZSÉBET, a hazai germanisztika jeles képviselője, aki a Nemzetközi Német Dialektológiai Társaság (Internationale Gesellschaft für Dialektologie des Deutschen, l. MNy. 1999: 112 és SZABÓ JÓZSEF: MNy. 2007: 108) nyelvsziget szekcióját vezeti.

2. A nyelvsziget-kutatás fontossága éppúgy kiderül az informatív bevezetőből, miként az is, hogyan lendült föl a német nyelvsziget-kutatás az utóbbi időben. A szerkesztők saját tapasztalatok alapján fogalmazzák meg, hogy a nyelvsziget speciális szociokulturális és nyelvi helyzetet jelent, melynek természetes következménye a nagy fokú változásérzékenység, illetőleg – s különösen újabban – az (eredeti) anyanyelv sérülékenységének az identitástudat gyengülésével is összefüggő növekedése. A környezet elkerülhetetlen asszimilációs nyomása gyengíti, s egyre inkább felmorzsolja a nyelvsziget helyzetű közösségek korábbi viszonylagos önállóságát. Soktényezős folyamatról van szó, amely a globalizálódás kísérőjelenségeivel egyre inkább a nyelvszigetek visszaszorulását, sőt felszámolódását ígéri (vö. PETER ZÜRRER, *Sprachinseldialekte*. Aarau, 1999., különösen a *Zum Dialektwandel* c. fejezet: 377–85; újabban pedig: SILVIA D. NEGRO, *The Decay of a Language. The Case of a German Dialect in the Italian Alps*. Bern, 2004.). A kárpátaljai német nyelvsziget vizsgálata alapján RIEHL például négy fő tényezőt lát döntőnek a nyelvszigetek felmorzsolódásában: ha a kisebbség nyelvét már sem az iskolában, sem pedig az egyházi alkalmakon nem használják; ha nincs hozzáférés az anyanyelvű médiumokhoz, ha az anyanyelvi köznyelv (standard) hordozója, az értelmiség elvándorol (202). Való igaz, „a nyelvszigetek pusztá létükkel lepik meg az embert” (EICHINGERTŐL idézve: 39), hiszen sok érv szól eltűnésük, s csak kevés megmaradásuk mellett. S ez utóbbira éppen azok a német nyelvszigetek lehetnek példák, amelyekben (Magyarországon is) a nyelv- és identitáserősítő folyamatok, s különösen a német nyelvnék az 1980-as évek óta érzékelhető presztízs-növekedése folytán lelassult a visszaszorulás folyamata, megszűnt a helyi nyelvjárások stigmatizáltsága. Arra is vannak példák, hogy az elsődleges szocializáció bizonyos családokban újra német nyelven folyik, illetőleg hogy a német köznyelv tanulásával a helyi német nyelvjárás nyelvi identitást jelölő szerepét az iskolában tanult német standard veszi át (KOMLÓSI-KNIPF, 42–3). Meglepő, hogy a pennsylvaniai (USA) német nyelvsziget pedig nagy fokú növekedést mutat (M. L. LOUDEN, 105). Tehát vannak példák arra, hogy a

szóban forgó közösségek bizonyos esetekben túlélési stratégiákat teremtenek (tudatosan vagy sem), amelyek biztosítják a továbbélés legalább következő szakaszát. Bizonyos, hogy a kisebbségi nyelv csak akkor őrződhet meg, ha marad olyan szerepköre, amelyet a közösség tagjai – szükségesnek érzve azt – megtartják. S itt elsősorban nem nyelvi kommunikációs funkcióra kell gondolni, hanem a nyelv társadalmi szimbólum szerepére, arra, hogy az (eredeti) anyanyelvet felnőtt beszélői a kisközösségi együvé tartozás jeleként, a lokális identitás kifejezőjeként használva adják tovább.

A nyelvi változásokat majdnem mindegyik tanulmány érinti. Egyebek mellett azokat a kérdéseket, hogy mi maradt meg az eredeti nyelvjárásokból, milyen grammatikai sajátosságok veszttek ki, mi autochton fejlemény s mi kontaktushatás a nyelvi újítások között. A szubsztrátum kérdésköre is tértekre kerül több ízben is, s a szerzők kellő óvatosságra intenek: csak történetileg is jól dokumentálható esetekben igazolható szubsztrátum-hatások. Az identitás fontos szerepe miatt érdemes figyelmünkre GERNER ZSUZSANNA alapos tanulmánya (149 kk., e tárgykörbe vágó kötetének ismertetését l. MNy. 2005: 78). Nem marad ki a számítógépes dialektológia sem: az online multimédiás nyelvjárási atlasz kérdéseiről a kansasi német nyelvjárások nyelvatlazának példája alapján olvashatunk M. T. PUTMAN és D. C. JOHNSON tollából. Nyelvszigetekről lévén szó természetes, hogy több térképmelléklettel is találkozunk. Itt is előfordul többször is, hogy némelyiket csak nagyítóval lehet olvasni (például: 193, 256).

Az olvasók történelmi vonatkozású tájékoztatása némely esetben sajnos pontatlan, illetőleg féloldalas. Minthogy ismétlődő jelenségről van szó (vö. pl. MNy. 2006: 480), szükséges néhány nem nyelvészeti észrevételt tenni. Mivel a Kárpát-medencét érintő, részben kibeszéletlen és társadalmi méreteken feldolgozatlan eseményekről is szó van, a történelmi tények tényszerű említésére fokozottan ügyelni kellene. Féligazság például az, hogy a Bánát bizonyos részei az I. világháború után Jugoszláviához és Magyarországhoz kerültek (61), mivelhogy a Bánát a maga egészében Magyarország része volt korábban. Nem helytálló az a vélemény sem, hogy a magyarországi németiségre a kollektív bűnösség bélyegét a magyar nyilvánosság II. világháború utáni antifasiszta és nacionalista gondolkodásmódja miatt sütötték rá (156). Erről nem a magyar nyilvánosság döntött, hanem Potsdamban a szövetséges nagyhatalmak. Továbbá: a Németországi Szövetséges Ellenőrző Tanács határozott úgy 1945. november végén, hogy „Magyarországról félmillió német nemzetiségű lakost kell áttelepíteni Németország amerikai megszállási övezetébe. A határozat a kitelepítések azonnali megkezdését rendelte el [...]. A kitelepítendőek nagy száma meglepte a kormányt [...]. Gyöngyösi János külügyminiszter ezért jegyzékben fordult a szövetséges nagyhatalmakhoz, s ebben mintegy 200 000 főben jelölte meg a kitelepítendő németek számát. A jegyzék egyúttal leszögezte azt is, hogy a magyar kormány a kollektív büntetés mindenféle fajtáját helyteleníti, s ezt soha nem teszi magáévá, s csak azoknak a németeknek a kitelepítését tartja indokoltnak és kívánatosnak, akik elárulták Magyarországot, és a hitlerizmus szolgálatába szegődtek” (IZSÁK LAJOS, Rendszerváltástól rendszerváltásig. Bp., 1998: 69–70; az eredetiben több szó félkövér). A Kárpát-medencei kitelepítések sajnos sokakat érintettek. A szomorú emlékü kitelepítések „embertelenségeire és megalázó körülményeire »svábjaink« ma ugyanolyan keserűen emlékeznek, mint a felvidéki, erdélyi és délvidéki magyarok a maguk ottani vesszőfutásaira” (ROMSICS IGNÁC, Magyarország története a XX. században. Bp., 1999: 302–3; egy felvidéki visszaemlékezésére l. legújabbban: Honismeret 2007/2: 69–70).

A kitelepítések másként alakultak volna, de nem maradtak volna el, ha győz a hitleri Németország. Az új határok megrajzolásával Németországban a Volksdeutsche Mittelstelle foglalkozott, s „már 1939 körül tervezte az egész dunántúli magyarságnak a Duna alsó szakasza alatti területekre való kitelepítését, s helyükre németeket akart betelepíteni” (PRITZ PÁL, Pax Germanica. Német elképzelések Európa jövőjéről a második világháborúban. Bp., 1999: 127). Történészek szerint meghatározott kritériumai vannak annak, hogy egy államot mikor lehet fasisztának nevezni. Ebből kiindulva tévedés az 1939 és 1944 közötti Magyarországot fasisztának nevezni (193). Vö.: a Horthy-korszak „korlátozott, azaz autoritáris elemeket is tartalmazó polgári parlamentarizmus volt [...] Annak, hogy az 1945 utáni magyar történetírás évtizedeken át mégis fasisztnak, félfasisztnak, illetve diktatúrának nevezte, rendszer-legitimációs, s nem tárgyi-szakmai okai voltak” (ROMSICS i. m. 233). Félrevezető

lehet – különösen a Kárpát-medence történeti és népességtörténeti viszonyait nem ismerő olvasók számára –, ha például azt olvassák, hogy a német nyelvszigetek Magyarországon körülbelül 300 évvel ezelőtt jöttek létre (149), hiszen a Magyar Királyság területére, Erdélybe már II. Géza (1141–1162) hívott be német telepeseket (ahogy ezt DINGELDEIN tanulmányában is olvashatjuk: 58). Ilyen esetekben meg kellene említeni, hogy a m a i Magyarország (Finnország, Németország, Szlovákia stb.) területéről van szó (e kötetbeli jó megoldásra l.: „kamen seit 1876 Ungarndeutsche aus der Nähe von Sopron im Nordwesten Ungarns (heute das Burgenland in Österreich)”: 23). Amikor helynevek etimológiája alapján vonunk le településtörténeti következtetéseket, tájékozódunk illik a szóba jöhető nyelvek vonatkozó szakirodalma körében. A kevésbé ismert nyelvek itt is hátrányban vannak („non leguntur”). RIEHL szerint a mai ukrainai (kárpátaljai) település orosz *Tjačevo* neve egykori német településre utal (< ném. *Taitšau*, vö. ir. ném. *Deutsche Aue*: 192). Nincs nyoma annak, hogy a szerző ismerné KISS LAJOS névmagyarázatát, amely szerint a település magyar nevének, az 1211-től adatolható régi magyar *Técs* személynévből kicsinyítő képzővel alakult s 1329-től adatolt *Técső*-nek az átvétele az ukrán *Тячів* (Tyacsev: FNESz. 2: 627, *Técső* a.), amely az orosz névváltozat (*Тячево*) forrása. Így az olvasó nem kerül mérlegelési helyzetbe sem, mert nem értesül egy másik, történeti adatokkal is valószínűsített magyarázati lehetőségről.

3. Nyilvánvaló, hogy a nyelvszigetek valóságos kincseshánya elsősorban szociolingvisztikai, dialektológiai, kontaktusnyelvészeti tekintetben, illetőleg a nyelvi változások és a településtörténet vizsgálata szempontjából. Emiatt, meg azért is érdemes a Magyar Nyelv olvasóinak a figyelmébe ajánlani ezt a magas információs értékű kötetet, mert vizsgálatra méltó magyar és nem magyar nyelvszigetek bőven vannak a Kárpát-medencében (részben azon kívül is). Illetőleg azért, mert – bizonyos moldvai kétnyelvű csángó településeket nem tekintve – nincs tudomásunk arról, hogy jelenleg folynának olyan szociolingvisztikai, dialektológiai, vagy szociodialektológiai kutatások, amelyeknek tárgya a szomszédos országok bármelyikének területén élő magyar nyelvszigetek volnának.

KISS JENŐ